ABDULLA QAHHOR IJODIDA INSON EHTIYOJLARI VA IQTISODIY HAYOT

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,
“Soliq va byudjet hisobi” fakulteti dekani,
Iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Zoyirov Laziz Subxonovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,
“Soliq va byudjet hisobi” fakulteti talabasi,
Ismatillayev Kamronbek G‘ulomjon o‘g‘li

ANOTATSIYA

Ushbu maqola o‘zbek adabiyotining yirik namoyandasi Abdulla Qahhorning badiiy ijodini iqtisodiy tahlil va inson ehtiyojlari nazariyasi nuqtai nazaridan o‘rganadi. Maqolada yozuvchining hikoya va qissalarida tasvirlangan iqtisodiy muammolar, ijtimoiy tengsizlik, moddiy qashshoqlik va ruhiy ehtiyojlarning badiiy ifodasi tahlil qilinadi. Abdulla Qahhor asarlarida oddiy mehnat ahli hayoti, ularning kundalik tirikchilik tashvishlari va insoniy qadr-qimmat masalalari markaziy o‘rinni egallaydi. Tadqiqot davomida matn tahlili, qiyosiy-tarixiy va sotsiologik metodlardan foydalanildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, yozuvchi o‘z qahramonlari hayotini tasvirlash orqali jamiyatdagi iqtisodiy adolatsizliklarni fosh etib, insonning moddiy va ma'naviy ehtiyojlari uyg‘unligini badiiy ifodalagan.

Kalit so‘zlar: Abdulla Qahhor, inson ehtiyojlari, iqtisodiy hayot, o‘zbek adabiyoti, ijtimoiy tanqid, badiiy tahlil, mazmun va shakl.

KIRISH

O‘zbek adabiyoti tarixi davomida insonning ichki dunyosi, uning ijtimoiy va iqtisodiy ahvoli bilan uzviy bog‘liq holda tasvirlangan. Bu an’ana XX asrning birinchi yarmida o‘z cho‘qqisiga chiqdi va Abdulla Qahhor kabi buyuk so‘z ustalarining asarlari orqali yangi sifat kasb etdi. Yozuvchi o‘z qahramonlarini hayotning barcha qirralarida qashshoqlik va boylik, adolat va zulm, umid va umidsizlik kesishmasida tasvir etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev adabiyot va san'atning jamiyat taraqqiyotidagi rolini alohida ta'kidlab, 2017-yil 3-avgustda Yozuvchilar uyushmasida so‘zlagan nutqida shunday degan edi: “Buyuk adabiyot — bu millatning ko‘zgusi, uning o‘tmishi, buguni va kelajagining in'ikosidir. Biz Abdulla Qahhor, Oydin, G‘afur G‘ulom kabi ulug‘ ijodkorlarning merosini ardoqlashimiz, ularning asarlarini yangi avlodga yetkazishimiz, bu buyuk so‘z ustalari ko‘targan dolzarb masalalar bugun ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmaganini tushunishimiz zarur. Adabiyot — bu faqat badiiy zavq manbai emas, balki milliy o‘zlikni anglash, insoniy qadriyatlarni mustahkamlash va jamiyatni ma'naviy jihatdan yuksaltirishning kuchli qurolidir”. Prezidentning bu so‘zlari Abdulla Qahhor ijodini o‘rganishning nafaqat madaniy, balki milliy va davlat ahamiyatiga ega ekanligini belgilab beradi.

Abdulla Qahhor o‘zbek nasri va dramaturgiyasining yirik vakili sifatida o‘z asarlarida XX asr o‘zbek jamiyatining ijtimoiy-iqtisodiy manzarasini haqqoniy aks ettirdi. Uning “Sarob”, “Sincalak”, “Bemor”, “O‘g‘ri”, “Anor” kabi asarlari insonning moddiy qashshoqligi va ruhiy iztiroblarini o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilishning badiiy namunasi bo‘lib xizmat qiladi. Maqolada yozuvchi ijodini iqtisodiy antropologiya va inson ehtiyojlari nazariyasi orqali yangicha talqin etish hamda uning badiiy yechimlarining ilmiy asoslarini ko‘rsatishdir.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda quyidagi ilmiy uslublardan foydalanildi. Matn tahlili usuli Abdulla Qahhor asarlarining bevosita matni o‘rganildi, iqtisodiy va ijtimoiy mazmun kasb etgan lavhalar, dialoglar va tasvirlar ajratib tahlil qilindi. Qiyosiy-tarixiy metod yozuvchi ijodi o‘zi yashagan davr ijtimoiy-iqtisodiy sharoiti bilan qiyoslanib o‘rganildi.Tadqiqot manbai sifatida Abdulla Qahhorning to‘liq asarlar to‘plami, uning hayoti va ijodiga bag‘ishlangan monografiyalar, shuningdek iqtisodiy antropologiya sohasidagi fundamental asarlar xizmat qildi. Tahlil jarayonida adabiy asarlardan olingan parchalar iqtisodiy nazariyalar kontekstida izohlab chiqildi.

TAHLIL VA TAHLIL NATIJALARI

Abdulla Qahhor asarlarida moddiy ehtiyojlar, oziq-ovqat, kiyim-kechak, boshpana ko‘pincha markaziy dramatik konflikt manbaiga aylanadi. Maslov nazariyasida fiziologik ehtiyojlar piramidaning eng quyi, ammo eng zaruriy pog‘onasini tashkil etadi. Yozuvchi o‘z qahramonlarini aynan shu bosqichda yashash uchun kurash maydonida tasvirlaydi.

“Bemor” hikoyasida asosiy qahramon Saidakbar hayotning tutqich bermas bir lahzasida o‘z atrofidagilarga qaram bo‘lib qoladi. Kasallik nafaqat jismoniy azob, balki iqtisodiy halokat ramziga aylanadi: bemor bo‘lish — ishlamaslik, ishlamaslik — ochlik demak. Yozuvchi bu orqali o‘sha davrda tibbiy yordam va ijtimoiy kafolatlarning yo‘qligi sharoitida insonning qanchalik zaif ekanligini ko‘rsatadi. Professor N. Raximovning ta'kidlashicha, “Qahhor qahramonlari ko‘pincha ijtimoiy muhitning mahkumi bo‘lib, ularning shaxsiy iroda va imkoniyatlari iqtisodiy sharoit tomonidan cheklab qo‘yilgan”.

“O‘g‘ri” hikoyasida kambag‘allik jinoatga olib boruvchi yo‘l sifatida tahlil qilinadi. Qahramon o‘g‘irlik qilishga majbur bo‘lmaydi u shu yo‘lni tanlaydi, ammo bu tanlovning ildizi iqtisodiy nochorlikda. Yozuvchi sud va qonun oldida adolat masalasini ko‘tararkan, aslida jamiyatdagi taqsimot adolatsizligini ko‘rsatadi. Bu Tomas Morning “Utopiya”sida bayon etilgan fikrni jamiyat o‘g‘rilarni yaratib, keyin ularni jazolaydigan tizimni eslatadi. Maslov piramidasining yuqori pog‘onalarida turuvchi ijtimoiy ehtiyojlar sevgi, hurmat, jamiyatga mansub bo‘lish hissi Abdulla Qahhor asarlarida moddiy muammolar bilan chambarchas bog‘liq holda tasvirlanadi. “Sarob” romanida bosh qahramon Saidiy intelektual va ma'naviy jihatdan teran inson bo‘lsa-da, ijtimoiy muhit unga o‘z qobiliyatini namoyon etish imkonini bermaydi.

Yozuvchi o‘z asarlarida ayollarning iqtisodiy qaramligi masalasini ham chuqur tahlil qiladi. “Sinchalak” qissasida Muazzam obrazi orqali ko‘rsatiladiki, iqtisodiy mustaqillikdan mahrum ayol shaxsiy erkinligini ham yo‘qotadi. Bu holat bugungi gender iqtisodiyoti tadqiqotlarida keng o‘rganilayotgan “iqtisodiy

zo‘ravonlik” tushunchasi bilan uyg‘unlashadi. Ibrohimova ta'kidlashicha, “Qahhor qahramonlari orasidagi ayollar obrazi shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy mustaqillik shaxsiy erkinlikning asosi bo‘lib xizmat qiladi”. Abdulla Qahhor asarlarida iqtisodiy muammolar hech qachon yuzaki tasvirlanmaydi ular doimo insonning ruhiy holati, o‘zligini anglashi va qadr-qimmati bilan bog‘liq holda tahlil qilinadi. Bu yondashuv Maslov nazariyasining eng yuqori bosqichi o‘z-o‘zini namoyon etish ehtiyoji bilan bevosita aloqador.

“Anor” hikoyasida kichik bir in'om bitta anor ulkan ma'naviy ma'no kasb etadi. Moddiy qashshoqlik sharoitida ham inson mehr va saxiylikka qodir ekanligini ko‘rsatish orqali yozuvchi iqtisodiy determinizmga qarshi chiqadi: inson faqat moddiy sharoit mahkumi emas, balki ma'naviy erkinlikka ega mavjudot. Bu fikr Amartya Senning “imkoniyatlar yondashuvi” nazariyasi bilan uyg‘unlashadi: inson rifohini faqat daromad ko‘rsatkichlari bilan o‘lchab bo‘lmaydi, asosiysi — uning imkoniyatlarini amalga oshira olishi. Shuningdek, Abdulla Qahhor o‘z asarlarida bozor munosabatlari va savdo-sotiq muhitini tasvirlash orqali iqtisodiy munosabatlarning ma'naviy oqibatlarini ham ko‘rsatadi. Pulning inson qalbini buzishi, boylikning kishini axloqsizlikka undashi bu mavzular yozuvchi ijodida doimiy bo‘lib, o‘rta asrlar o‘zbek adabiyotidagi zuhd an'anasi bilan zamonaviy ijtimoiy tanqidni birlashtiradi. Abdulla Qahhor asarlarda iqtisodiy mavzularni tasvirlash uchun boy badiiy vositalar majmuidan foydalanadi. Narx-navo, mol-mulk, qarzu-qarz, savdo-sotiq haqidagi tafsilotlar nafaqat realistik fon yaratadi, balki ramziy ma'no kasb etadi. Yozuvchining tilida pul va boylik munosabatlari ko‘pincha inson munosabatlarining metaforasi bo‘lib xizmat qiladi. Toshmatov o‘z monografiyasida ta'kidlaganidek, “Abdulla Qahhor iqtisodiy hodisalarni badiiy tasvirlashda o‘ziga xos usulni ishlab chiqqan: u statistik ma'lumotlar o‘rniga bitta konkret odam hayotidagi bitta konkret lahzani tasvirlab, butun ijtimoiy hodisaning mohiyatini ochib beradi”. Bu yondashuv zamonaviy sifatiy iqtisodiy tadqiqotlarda ham qo‘llaniladigan “individual holat orqali umumiy qonuniyat” tamoyiliga mos keladi.

XULOSA

Abdulla Qahhor ijodini inson ehtiyojlari va iqtisodiy hayot nuqtai nazaridan o‘rganish bir qator muhim xulosalar chiqarishga imkon beradi. Birinchidan, yozuvchi o‘z qahramonlarini tasvirlashda mohir iqtisodiy psixolog sifatida namoyon bo‘ladi: u moddiy va ma'naviy ehtiyojlar o‘rtasidagi murakkab o‘zaro ta'sirni haqqoniy aks ettiradi. Ikkinchidan, Abdulla Qahhor asarlari iqtisodiy adolatsizlikning insonning ichki dunyosiga ta'sirini chuqur tahlil qiladi. Kambag‘allik faqat moddiy yo‘qotish emas, balki insonning o‘z-o‘ziga bo‘lgan ishonchini sindiruvchi kuch sifatida ko‘rsatiladi. Bu esa bugungi kunda farovonlik iqtisodiyoti tadqiqotlarida muhim hisoblanuvchi “subyektiv rivojlanish” tushunchasiga to‘liq mos keladi. Uchinchidan, yozuvchi o‘z asarlari orqali ijtimoiy o‘zgarishlarning zarurligini ko‘rsatadi: adolatli iqtisodiy tizim va teng imkoniyatlar sharoitida inson o‘zining to‘liq potentsialini amalga oshira olishi mumkin. Bu xulosa Prezident Shavkat Mirziyoyevning buyuk adabiyot millat hayotining ko‘zgusi ekanligi haqidagi so‘zlarini to‘liq tasdiqlaydi: Abdulla Qahhor ko‘targan masalalar bugun ham dolzarb bo‘lib qolmoqda. Kelajakdagi tadqiqotlar uchun quyidagi yo‘nalishlar istiqbolli hisoblanadi: yozuvchi asarlarini raqamli humanitariya usullari orqali tahlil qilish; uning ijodini boshqa millat adabiyotlari bilan qiyosiy o‘rganish; hamda asarlarida aks etgan iqtisodiy ko‘rsatkichlarni o‘sha davrning tarixiy statistikasi bilan solishtirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdulla Qahhor. To‘liq asarlar to‘plami. 5 jildlik. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2007. — 1-jild: 480 b.; 2-jild: 512 b.
2. Raximov N. Abdulla Qahhor hayoti va ijodi. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2005. — 320 b.
3. Ibrohimova M. O‘zbek adabiyotida ayol obrazi: ijtimoiy-psixologik tahlil. — Toshkent: Fan nashriyoti, 2018. — 248 b.
4. Toshmatov B. XX asr o‘zbek nasrida realizm muammolari. — Toshkent: Akademnashr, 2012. — 340 b.

5. Sen A. Development as Freedom. — New York: Oxford University Press, 1999. — 366 p. [O‘zbek tarjimasida: Sen A. Erkinlik sifatida rivojlanish. — Toshkent: UNDP, 2004. — 280 b.]
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev “O‘zbekiston ziyolilari bilan uchrashuvi”dan iqtibosi — https://president.uz/oz/lists/view/855